

Aneta Stawiszyńska
(Instytut Historii UŁ, Łódź)

Mateusz Bensman i jego działalność artystyczna w Łodzi na początku XX wieku

W dzieje łódzkiej kultury muzycznej wpisało się wiele postaci, zarówno tych bardziej, jak i mniej zapamiętanych. Nie wszyscy artyści mający wpływ na życie kulturalne Łodzi doczekali się opracowań swoich biografii i dorobku. Omawiając kulturę łódzką z początków XX wieku nie sposób pominąć postaci żydowskiego kompozytora, dyrygenta i pedagoga, Mateusza Bensmana¹. Artysta ten pozostaje dziś postacią niemal całkowicie zapomnianą i większość opracowań dotyczących kultury muzycznej początków XX wieku nie poświęca jego twórczości wiele uwagi². Niewątpliwie jednak trudno pominąć jego wkład w rozwój kultury muzycznej Łodzi początków XX wieku.

Próbując scharakteryzować dokonania muzyka, należy podkreślić, że niedostatek źródeł, a także poważniejszych opracowań biografii artystycznej pozwalają jedynie na fragmentaryczne ukazanie jego ogólnego dorobku artystycznego czy też kilkuletniej działalności artystycznej w Łodzi. Z dostępnych opracowań opisujących życie i twórczość M. Bensmana, zwłaszcza obcojęzycznych, wiele podaje informacje w sposób mało ścisły, np. z pominięciem kluczowych dat, lub bardzo ogólny, przez co należy podchodzić do nich krytycznie.

¹ Zarówno w literaturze, jak i źródłach prasowych funkcjonuje kilka form pisowni nazwiska artysty (Bensman, Benzman, Benzman). Podobnie rzecz ma się z jego imieniem. W źródłach obcojęzycznych jest wymieniany zwykle jako Matteo, a w przypadku opracowań żydowskich Matisyohu lub Mattiah. W celu ujednolicenia zapisu w niniejszym artykule pozostają przy opcji Mateusz Bensman.

² Alfons Pellowski – autor najbardziej znanej pozycji poświęconej dziejom kultury muzycznej w Łodzi, wspomina o M. Bensmanie jedynie marginalnie, sugerując niekiedy, że nie był znacząca postacią („18 I w Teatrze Scala” zbiorowy koncert znanego kompozytora p. Benzmana (!) [wykrzyknik – A. Pellowski]); A. Pellowski, *Kultura muzyczna Łodzi do roku 1918*, Łódź 1994, s. 116.

Mateusz Bensman urodził się ok. roku 1877 w Mińsku³. Zapewne już w dzieciństwie rozpoczął gruntowną edukację muzyczną. Był uczniem wybitnego warszawskiego pedagoga Gustawa Roguskiego⁴, który odkrył w nim poważny potencjał artystyczny⁵.

Wczesne lata dorosłej drogi artystycznej muzyk związał z Warszawą. Na początku XX wieku został pierwszym dyrygentem w zorganizowanym przez pisarza Iczhaka Lajba Pereca chórze Hazomir⁶.

Mateusz Bensman podejmował też kolejne wyzwania na polu własnej edukacji artystycznej. Był absolwentem prestiżowego Konserwatorium Muzycznego w Mediolanie⁷. Tam też w 1904 roku planował wystawienie dwuaktowej opery *Opera nova*⁸, skomponowanej do libretta Benjamina Brittena. Wcześniej Bensman grywał jej fragmenty na mediolańskich salonach, gdzie spotykała się z życzliwym przyjęciem. Wystawieniem dzieła zainteresowany był tamtejszy prestiżowy teatr Teatro Dal Verme⁹. W 1905 roku Bensman napisał oratorium *L'annunciazione (Zwiastowanie)* z librettem Conrada Bratelliego, wystawione w tym samym roku we Włoszech¹⁰. Warto zaznaczyć, że już wówczas posiadał liczne kontakty w świecie muzycznym – przyjaźnił się m.in. z Puccinim, Ravelem, Leoncavellem, Mascognim, Mahlerem, Stokowskim i Zimbalistem, a krytycy muzyczni zgodnie wróżyli mu światową karierę¹¹.

³ Nie można jednoznacznie stwierdzić, o który Mińsk chodzi. Bazy danych dotyczące kompozytorów wspominają jedynie, że urodził się w Rosji; <http://composers-classical-music.com/b/BensmanMatteo.htm> [dostęp: 13.06.2014].

⁴ Najprawdopodobniej: Gustaw Roguski (1839–1921) – kompozytor, pianista i pedagog muzyczny; uczeń Marxa i Berlioza; inspektor w konserwatorium warszawskim; jednym z jego wychowanków był I.J. Paderewski; F. Starczewski, *Gustaw Roguski*, „Muzyka Polska” 1936, z. 1, s. 8–15.

⁵ W notce prasowej wspomniany jest też fakt, że Bensman był uczniem Rubinsteina. Brak imienia pedagoga sprawia, że postać ta jest trudna do identyfikacji. Z całą pewnością wykluczyć można Artura Rubinsteina, który był młodszy od Bensmana o 10 lat; „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” 1904, nr 5–6, s. 114.

⁶ M. Jakobson, *Communal organizations and Social Movements*, http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Music/Communal_Organizations_and_Social_Movements [dostęp: 13.06.2014].

⁷ „Gazeta Łódzka” (dalej: GŁ) 10 X 1916, nr 280, s. 3.

⁸ Dziennikarz „Echa...” wymienia, zapewne mylnie, tytuł *Opera morza*.

⁹ „Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne” 1904, nr 5–6, s. 114.

¹⁰ http://operadata.stanford.edu/?f%5BcomposerSort_facet%5D%5B%5D=Bensman%2C+Matteo-&f%5Bgenre_facet%5D%5B%5D=Oratorios&f%5Bregion_facet%5D%5B%5D=Lombardia&range%5Byear%5D%5Bbegin%5D=1900&range%5Byear%5D%5Bend%5D=1924&range_end=1950&range_field=year&range_start=1680 [dostęp: 14.06.2014]; http://www.internetculturale.it/opencms/ricerca-Expansion.jsp?q=&searchType=avanza-to&channel__creator=Bensman%2C+Matteo+%3Csec.19.20.%3E&channel__contributor=-Bensman%2C+Matteo+%3Csec.19.20.%3E&opCha__contributor=-OR&opCha__creator=-OR [dostęp: 14.06.2014].

¹¹ „New York Times” (dalej: NYT) 9 IV 1922, s. 4.

Mateusz Bensman często nawiązywał w twórczości do swojego żydowskiego pochodzenia. Przykładem może być chociażby opera *Żydzi* skomponowana do sztuki Jewgienieja Czirikowa¹² pod tym samym tytułem, poruszająca tematykę prześladowania ludności żydowskiej w carskiej Rosji. Podobnie jak kolejna opera *Erasmus*, została wystawiona w Berlinie przez Orkiestrę G. Mahlera¹³. Utwór *Żydzi* został przetłumaczony na język polski przez znanego literata Jerzego Guranowskiego¹⁴, który przetłumaczył też libretto do opery *Iramis*, uważanego za jedno z bardziej cenionych dzieł Bensmana, za które muzyk otrzymał w 1905 roku nagrodę (medal) na konkursie Verdiego w Mediolanie¹⁵.

Oprócz wspomnianych oper, w dorobku Bensmana znalazło się też m.in. kilka koncertów na skrzypce. Jak podkreślali znawcy jego twórczości, kompozytor w swojej muzyce łączył najistotniejsze cechy muzyki żydowskiej, tj. motywy religijne oraz folklor¹⁶. Wszystko to przekładało się na niewątpliwą popularność, jaką cieszył się w środowisku żydowskim. Dawał koncerty współorganizowane przez żydowskie towarzystwa muzyczne, m.in. w Częstochowie¹⁷. Współpracował też z Towarzystwem Muzycznym „Hazomir” w Radomsku¹⁸. Niektóre z publikacji wspominają o jego współpracy z towarzystwami muzycznymi w Piotrkowie Trybunalskim¹⁹. W anglojęzycznych

¹² Faktyczny kształt dzieła trudno określić. Większość artykułów bądź notatek prasowych wspomina, że Bensman skomponował muzykę do sztuki Czirikowa. Znanca tematyki muzyki żydowskiej M. Fuks w artykule *Żydowski teatr muzyczny* w następujących słowach charakteryzował rezultat prac Bensmana: [...] *Mosze Benzman, działający w Rosji na przełomie XIX i XX wieku, napisał muzykę do żydowskiej opowieści ludowej zaadaptowanej przez siebie, tworząc operę komiczną „Żydzi z Czirikowa”, wystawianą przed I wojną światową w Galicji [...]*. Ten sam autor w książce *Muzyka ocalona...* sugeruje, że Bensman był także autorem słów opery (*M. Benzman napisał w języku żydowskim operę „Żydzi z Czirikowa”*). M. Fuks, *Muzyka ocalona. Judaica polskie*, Warszawa 1989, s. 80; idem, *Żydowski teatr muzyczny*, [w:] *Teatr żydowski w Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Warszawa 18–21 października 1993 roku, red. A. Kuligowska-Korzeniowska i M. Leyko, Warszawa 1994, s. 404.

¹³ <http://composers-classical-music.com/b/BensmanMatteo.htm> [dostęp: 14.06.2014].

¹⁴ Jerzy Guranowski (1884–1943) – literat, satyryk, dziennikarz, współtwórca warszawskiego kabaretu Momus, autor i tłumacz licznych librett i piosenek. Zginął w 1943 roku w getcie warszawskim; B. Gierszewska, *Czasopiśmiennictwo filmowe w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 1995, s. 167; P. Hertz, *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, T. V, Warszawa 1959, s. 434; K. Polack, *Ze wspomnień starego dziennikarza warszawskiego*, Warszawa 1961, s. 372.

¹⁵ <http://quod.lib.umich.edu/m/moa/afj8069.0001.001?q1=Aliens+-+New+York++State&view=text&seq=97> [dostęp: 14.06.2014]; GŁ 10 X 1916, nr 280, s. 3.

¹⁶ B. Filarecka, *Życie kulturalne Przemysła w okresie II Rzeczypospolitej*, Przemysł 1997, s. 109.

¹⁷ „Goniec Częstochowski” 1910, nr 79, s. 5.

¹⁸ <http://www.jewishgen.org/yizkor/radomsko/rad455.html> [dostęp: 14.06.2014].

¹⁹ Czasopismo „The Shekel” poświęcone zagadnieniom żydowskiej numizmatyki wspomina o kompozytorze Bensmanie, który współpracował z tamtejszym Towarzystwem Hazomir. Wspomniana współpraca miała mieć miejsce w okresie poprzedzającym wybuch II wojny świa-

opracowaniach znajdujemy też informację o tym, że Bensman przed wybuchem rewolucji w Rosji był profesorem w Petersburskim Konserwatorium, co nie wydaje się jednak do końca pewne, chociażby ze względu na brak konkretnych ram czasowych²⁰.

Z takim bagażem doświadczeń zawodowych Bensman około 1910 roku zamieszkał w Łodzi i dość szybko stał się wpływową postacią w tutejszym środowisku muzycznym. Jedną z pierwszych udokumentowanych form jego działalności artystycznej w mieście było objęcie w 1910 roku funkcji dyrygenta w Żydowskim Towarzystwie Muzyczno-Dramatycznym „Harfa”²¹. Należy podkreślić, że kolejne stanowiska, jakie zajmował Bensman w Łodzi, nie były już ściśle związane z muzyką żydowską.

Muzyk szybko zdobył uznanie w tutejszej społeczności artystycznej, współpracując z Towarzystwem Muzycznym im. Chopina²². Był też pedagogiem w działającej przy towarzystwie, kierowanej przez Tadeusza Joteykę²³, cenionej Szkole Muzycznej²⁴. We wspomnianej placówce artysta prowadził

towej. Autor tekstu nie podaje jednak konkretnych dat; E. Schuman, *Piotrkow*, „The Shekel” 2006, no. 3, Vol. XXXIX, s. 5.

²⁰ Opracowanie wspomina jedynie, że Bensman miał wyklądać na uczelni „przed rewolucją rosyjską”; A. Hopkins-McDonnald, *The American Annual. An encyclopedia of Current Events*, New York 1923, s. 120.

²¹ A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 240.

²² Towarzystwo Muzyczne im. F. Chopina – powstałe w 1910 roku w setną rocznicę urodzin kompozytora; założycielem był Tadeusz Joteyko; jego głównym zadaniem było wypełnienie luki w życiu kulturalnym Łodzi, jaka powstała po zaprzestaniu działalności przez Łódzkie Towarzystwo Muzyczne. Organizacja skupiała wyłącznie muzyków pochodzenia polskiego, wobec czego współpraca z Bensmanem mogła dowodzić, że był osoba zasymilowana; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 234–236.

²³ Tadeusz Joteyko (1872–1932) – kompozytor; w latach 1902–1903 pełnił funkcję dyrektora artystycznego Łódzkiego Towarzystwa Muzycznego; dyrygent Towarzystwa Śpiewaczego „Lira” w latach 1904–1914; dyrygent i dyrektor artystyczny Towarzystwa Śpiewaczego „Arfa”; od 1910 roku pełnił funkcję dyrektora Towarzystwa Muzycznego im. Chopina; autor licznych artykułów dotyczących życia muzycznego Łodzi początków XX wieku zamieszczanych m.in. na łamach łódzkiego dziennika „Rozwój” czy „Dziennika Łódzkiego”; organizator licznych imprez muzycznych w Łodzi, *Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku*, red. W.T. Błaszczak, Kraków 1964, s. 116–117; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 21, 25, 113–116, 122, 152, 173, 178, 182–183, 227–228, 232, 238–239.

²⁴ Szkoła Muzyczna przy Towarzystwie Muzycznym im. F. Chopina – szkoła stawiała sobie za zadanie kształcenie muzyczne, tj. naukę śpiewu, gry na instrumentach (fortepian, skrzypce, wiolonczela, kontrabas, organy, instrumenty dęte), kontrapunkt, sztukę dramatyczną, estetykę, teorię muzyki oraz kompozycję. Jak podkreślali jej pedagodzy, pobierano tam jedynie niewielkie opłaty. Wśród kadry pedagogicznej znaleźli się Józef Śmidowicz, Edward Śmidowicz, Bogumił (Gottlieb) Teszner, Adolf Januszewski, Karola Rokicka i Henryk Coebel. Dyrektorem placówki był Tadeusz Joteyko. Szkoła realizowała kurs nauki wzorowany na warszawskim Konserwatorium Muzycznym. W latach wojny szkoła mieściła się przy ul. Piotrkowskiej 84, a od 1917 roku

klasę śpiewu solowego oraz klasę operową²⁵. Warto w tym miejscu zauważyć, że w większości artykułów opisujących działalność szkoły, wymieniając osobę Mateusza Bensmana, określało go jako *profesora z Mediolanu*, co zapewne miało podnieść prestiż wspomnianej placówki²⁶. Szkoła, oprócz tradycyjnej edukacji, organizowała też wakacyjne kursy muzyczne, podczas których zajęcia ze śpiewu solowego prowadził charakteryzowany muzyk²⁷. Obok typowych zadań pedagogicznych, kompozytor przygotowywał w tejże placówce m.in. koncerty-rauty na rzecz wpisowego dla ubogich uczniów²⁸.

Jako pedagog Bensman mógł pochwalić się pewnymi sukcesami, aczkolwiek kariery jego uczniów miały charakter głównie lokalny. Niewątpliwie najbardziej znaną łódzką uczennicą Bensmana była Lidia Gablerówna, absolwentka opisywanej wcześniej szkoły²⁹. Gablerówna dawała liczne koncerty zarówno solowe, z miejscowymi muzykami, jak i występowała w towarzystwie uznanych artystów odwiedzających Łódź. Podczas koncertów wykonywała m.in. arie z opery *Tosca*, *Carmen*, *Samson i Dalila*, *Saint-Seansa* czy *Amore Tirindelego*³⁰. Młoda artystka miała też okazję wystąpić gościnnie w Filharmonii Warszawskiej³¹. Występy Gablerówny spotykały się zawsze z ogromnym entuzjazmem zarówno widowni, jak i krytyków: [...] *Taka moc bisów była dowodem, że głos p. gable równy podobał się niezmiernie, jest to mezzosopran o dużej skali, uczuciowy, nadający się do poważnych kreacji operowych. Należy wróżyć młodej adeptce sztuki dobrą przyszłość* – zanotował w 1913 roku dziennikarz „Rozwoju”³². Krytycy muzyczni podkreślali też często zasługi Bensmana w szlifowaniu jej talentu: [...] *Musimy powtórnie zaznaczyć, że p. Gablerówna, posiada wybitny talent, rzadkiej piękności głos mezzosopranowy, doskonałą szkołę, co jest bez wątpienia zasługą prof. Benzmana, pod kierunkiem, którego p. Gablerówna odbywa swe studia* [...] – zanotował po koncercie artystki recenzent „Gazety Łódzkiej”³³.

Bensman miał wkład nie tylko w kształcenie artystyczne Gablerówny, ale i w wykonywany przez nią repertuar. Gablerówna jako jedna z nielicznych artystek w Łodzi posiadała napisane specjalnie dla niej utwory. Warto

przy ul. Spacerowej (ob. al. Kościuszki) 40; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 292, 328; „Rozwój” (dalej: R) 5 IX 1913, nr 204, s. 3.

²⁵ Niektóre opracowania podają, że wspomniana szkoła realizowała „pełne studia operowe”; S. Dyzbardis, *20 lat sceny operowej w Łodzi*, Łódź 1974, s. 40.

²⁶ GŁ 11 VI 1913, nr 131, s. 3; R 11 VI 1913, nr 131, s. 4.

²⁷ R 14 VI 1913, nr 134, s. 7.

²⁸ R 22 XII 1913, nr 293, s. 4.

²⁹ Szerzej na temat L. Gablerówny: A. Stawiszyńska, *Kim była Lidia Gablerówna?*, „Kronika miasta Łodzi” 2015, nr 1/2 (69/70), passim.

³⁰ GŁ 19 III 1915, nr 65, s. 4; R 30 XII 1913, nr 298, s. 3.

³¹ „Gazeta Wieczorna” (dalej: GW) 15 I 1915, nr 12, s. 3.

³² R 25 XI 1913, nr 271, s. 3.

³³ GŁ 22 III 1915, nr 68, s. 4.

wspomnieć tu chociażby takie, jak: *Pieśń wojenna*³⁴ czy *Wybiła ostatnia godzina rozstania...*, do których muzykę skomponował właśnie Mateusz Bensman, a słowa wyszły spod pióra znanego łódzkiego literata i dziennikarza Heinricha Zimmermanna³⁵, co świadczyło o rozległych kontaktach i wpływach Bensmana w łódzkim środowisku artystycznym³⁶.

Oprócz pracy z uczniami wspomnianej wcześniej szkoły muzycznej, M. Bensman udzielał też prywatnych lekcji w swoim mieszkaniu przy ul. Piotrkowskiej 86. W anonsach prasowych wspominał o nauce śpiewu solowego „bel-canto”, a także obiecywał gruntowne postawienie głosu. W ogłoszeniach tych reklamował się jako *profesor z Mediolanu*³⁷.

Niewątpliwie ambicje artystyczne Bensmana sięgały znacznie dalej niż praca pedagogiczna z tutejszą młodzieżą. Kompozytor angażował się w liczne przedsięwzięcia mające na celu przybliżenie łodzianom świata muzyki klasycznej. Jednak ambitnym zamierzeniom artystycznym nie sprzyjał chociażby fakt wybuchu I wojny światowej, która pociągnęła za sobą katastrofalne dla Łodzi skutki ekonomiczne. M. Bensman, podobnie jak pozostali łódzcy muzycy, musiał początkowo zadowalać się okazjonalnymi występami, które nie przynosiły większych dochodów³⁸.

³⁴ Pomimo że Zimmermann posługiwał się płynnie językiem polskim, pierwotnie pieśń była napisana najprawdopodobniej w języku niemieckim, a jej polskie tłumaczenie stworzył Jerzy Guranowski; GŁ 13 X 1916, nr 280, s. 3.

³⁵ Heinrich Zimmermann – lata życia niezane; dziennikarz „*Neue Lodzer Zeitung*”; pisywał artykuły i felietony poświęcone głównie życiu wielonarodowego miasta a także teksty o tematyce kulturalnej i swoje wiersze. Na łamach wspomnianej gazety opublikował też dziennik będący zapiskiem jego przeżyć z okresu tzw. bitwy łódzkiej w 1914 roku; w 1918 roku znalazł się w zarządzie Stowarzyszenia Artystów i Zwolenników Sztuk Pięknych; ceniony w Łodzi prelegent – ze swoimi odczytami wyjeżdżał także do instytucji berlińskich; ważnym obszarem jego działalności był ruch esperancki – w latach I wojny światowej był jednym z czołowych działaczy *Lodz Esperanto Societo*; autor sztuki scenicznej *Marga* oraz skeczku *Aleksander Wielki* wystawionego przez kabaret Różowy Słoń. Redagował efemeryczne pismo „*Freie Buehne*” o tematyce kulturalnej. Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta miasta Łodzi (dalej: AmŁ), Wydział Statystyczny (dalej: WS), sygn. 23.576, k. 68, *Lodz Esperanto Societo*; H. Bolanowska, *Kalendarium 75-lecia esperanta w Łodzi*, [w:] *75 lat esperanta w Łodzi*, red. T. Szewera, Łódź 1983, s. 13; M. Kucner, *Literatura „ziemi obiecanej”. Twórczość niemieckojęzycznych łodzian w XIX i na początku XX wieku*, Łódź 2014, s. 301–303; A. Stawiszyńska, *Bitwa Łódzka okiem łodzianina i literata. Aus unvergesslichen Tagen. Tagebuchaufzeichnungen Heinricha Zimmermanna*, „*Niemcy – Austria – Szwajcaria*” 2012, T. V, s. 87–88; eadem, *Wiejska okolica Łodzi czasów Wielkiej wojny w publicystyce Theodora Abla i Heinricha Zimmermanna*, „*Zeszyty Wiejskie*” 2013, T. XVIII, s. 316–317.

³⁶ GŁ 19 III 1915, nr 65, s. 4.

³⁷ GŁ 25 X 1915, nr 282, s. 4.

³⁸ A. Pellowski, *Muzyka*, [w] *Łódź. Dzieje miasta. Do 1918 roku*, T. 1, red. J. Rosin, Łódź 1980, s. 605–606.

W styczniu 1915 roku w Teatrze Scala miał miejsce koncert na korzyść prof. Bensmana. Cytowana konstrukcja wypowiedzi prasowej mogła sugerować, że dochód z imprezy został przekazany muzykowi, aczkolwiek trudno to jednoznacznie stwierdzić³⁹. Niewątpliwie wspomniana impreza kulturalna miała charakter benefisu, w którym wzięła udział śmietanka łódzkiego życia muzycznego, m.in. wspomniana wcześniej uczennica kompozytora Lidia Gablerówna, ceniony dyrygent Tadeusz Mazurkiewicz⁴⁰ i Gottlieb Teszner⁴¹ oraz śpiewaczka Stanisława Romanowska⁴².

Pomimo niewątpliwych wpływów w łódzkim środowisku muzycznym, Mateusz Bensman z niewiadomych przyczyn nie znalazł się w składzie utworzonej na początku 1915 roku Łódzkiej Orkiestry Symfonicznej (dalej: ŁOS), założonej z myślą o bezrobotnych twórcach, która szybko skupiła większość łódzkich muzyków, także tych posiadających inne źródła utrzymania. Z czasem orkiestra ta dała początek Filharmonii Łódzkiej⁴³.

Jednym z najważniejszych przedsięwzięć Bensmana na gruncie łódzkim było utworzenie I Łódzkiego Kółka Operowego, działającego od lata 1915

³⁹ A. Pellowski w swojej monografii zakwalifikował tenże koncert do koncertów dobroczynnych, GW 15 I 1915, nr 12, s. 3; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 319.

⁴⁰ Tadeusz Mazurkiewicz (1887–1968) – dyrygent; absolwent konserwatorium w Lipsku w klasie prof. A. Nikischa. Uczył gry na fortepianie w Szkole Muzycznej Towarzystwa im. F. Chopina. W sezonie 1915/1916 był dyrektorem założonej wówczas Łódzkiej Orkiestry Symfonicznej będącej zaczątkiem Filharmonii Łódzkiej. Od 1916 roku pracował w Teatrze Wielkim w Warszawie. W latach 1923–1931 pełnił funkcję dyrektora opery warszawskiej. Poseł na Sejm z ramienia BBWR w latach 1928–1930. Od 1929 roku członek Wielkiej Łoży Narodowej Polski, *Dyrygenci polscy...*, s. 181–182; J. Waldorff, *Diabły i anioły*, Kraków 1994, s. 48; L. Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1939. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999, s. 310.

⁴¹ Gottlieb Teszner (Teschner) (ur. 1875) – wiolonczelista, pedagog w Szkole Muzycznej Towarzystwa im. Chopina, właściciel składu hurtowego przy ul. Piotrkowskiej; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 305.

⁴² GW 15 I 1915, nr 12, s. 3.

⁴³ Łódzka Orkiestra Symfoniczna (dalej: ŁOS) – pierwszy koncert orkiestry miał miejsce w lutym 1915 roku w gmachu Teatru Wielkiego przy ul. Konstantynowskiej (ob. Legionów). Inicjatorami jej powstania byli dyrygent Tadeusz Mazurkiewicz i Gottlieb Teschner. Orkiestrę tworzyli zarówno profesjonalni muzycy, jak i amatorzy. Początkowo członkowie ŁOS otrzymywali przypadające im udziały w zyskach z koncertów, a po pewnym czasie – comiesięczne pensje. W kwietniu 1915 roku oficjalny patronat nad ŁOS roztoczył fabrykant K. Scheibler. Członkami ŁOS byli m.in. Aleksander Tasman i Paweł Klecki. Z orkiestrą koncertowali też wybitni muzycy wizytujący Łódź, np. Egon Petri. APŁ, AmŁ, WS, sygn. 23.578, k. 180, Łódzka Orkiestra Symfoniczna; B. Busiakiewicz, *Jubileusz Łódzkiej Filharmonii 1915–1961*, „Ruch Muzyczny” 1966, nr 3, s. 4; L. Cieślak, *Kultura muzyczna Łodzi wielonarodowej XIX–XX wieku*, [w:] *Polacy, Niemcy, Żydzi. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Łódź 1996, s. 275; A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 305, M. Karolak, *Alfeed Strauch – I dyrektor Łódzkiej Orkiestry Symfonicznej*, [w:] *90 lat Filharmonii Łódzkiej*, red. K. Juszyńska, Łódź 2006, s. 17.

roku⁴⁴. Wspomniane kółko grupowało tutejszych miłośników opery. Działał przy nim 50-osobowy chór i orkiestra. Na czele zarządu organizacji stali m.in. znany dermatolog dr Lazar Prybulski⁴⁵, N. Peterslige, Hermann Plater, Adolf Klause, A. Moskowicz i Robert Braeutigam⁴⁶. Bensman pełnił rolę zarówno kapelmistrza, dyrygenta, jak i zapewne samodzielnie obsadzał artystów w określonych rolach. Kółko operowe składało się w znacznej części z amatorów, co niewątpliwie spowodowane było przez ograniczenia finansowe. W przedstawieniach uczestniczyli czasem profesjonalni śpiewacy łódzcy i warszawscy, a także muzycy związani z Łódzką Orkiestrą Symfoniczną.

W sierpniu 1915 roku wspomniane wcześniej *sily amatorskie* pod kierownictwem Mateusza Bensmana wystawiły operę *Trubadur* Verdiego. W roli cyganki artysta obsadził Lidię Gablerównę, której występ po raz kolejny spotkał się z pozytywnym odbiorem miejscowych krytyków muzycznych. Recenzent „Gazety Łódzkiej” zanotował: [...] *Panna Gablerówna była przedwczoraj ozdobą całego wieczoru i ładny jej głos mezzosopranowy i gra sceniczna przypominała zawodową śpiewaczkę, obytą już ze sceną. Szczególnie ładnie wypadł ostatni akt w którym p. Gablerówna odśpiewała „In unser Heimat kehren wir wieder” zbierając zastużone oklaski i wiele, wiele kwiatów [...].* Pozytywnie oceniano też występ dr. L. Prybulskiego⁴⁷.

W związku z dużym zainteresowaniem łódzkiej publiczności kolejne opery wystawiano raz w tygodniu. Duża ilość pracy sprawiła, że we wrześniu 1915 roku kółko zaangażowało drugiego dyrygenta, Leona Selmanna, współpracującego też z łódzkim teatrem Scala. Z kółkiem na stałe współpracowali też artyści warszawscy: Helena Tracewska, Krystyn Józef Ostrowski, Maria Kamińska-Latoszyńska i Henryk Drzewiecki, Kierownikiem muzycznym nadal pozostawał M. Bensman⁴⁸. Warto zaznaczyć, że rozprawdaniem biletów na wspomniane przedstawienia zajmowała się, uważana powszechnie za towarzyskie serce Łodzi, cukiernia Gostomskiego⁴⁹.

⁴⁴ Autorki błędnie zakładają, że zostało ono założone w 1916 roku. A. Kuligowska, M. Leyko, M. Kowalska, E. Kołducka, *Kronika teatru łódzkiego 1888–1988*, [w:] *Sto lat stałej sceny polskiej w Łodzi 1888–1988*, red. A. Kuligowska, Łódź 1993, s. 291.

⁴⁵ Lazar Prybulski (1879 Kobryń– 1928 Warszawa)– dermatolog, wenerolog, absolwent studiów medycznych w Dorpacie, działacz kulturalny i społeczny, członek licznych żydowskich organizacji sportowych i kulturalnych na terenie Łodzi, A. Kempa, M. Szukalak, *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*, Tom I, Łódź 2001, s. 127; *Polski słownik judaistyczny*, T. 2, red. Z. Borzymińskiej i R. Żebrowskiego, Warszawa 2003, s. 364–365; A. Stawiszyńska, *Działalność medyczna, społeczna i artystyczna Lazara Prybulskiego*, „Kronika miasta Łodzi” 2014, nr 3(67), passim.

⁴⁶ A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 324.

⁴⁷ GŁ 7 VIII 1915, nr 203, s. 4.

⁴⁸ A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 324–325.

⁴⁹ Cukiernia Gostomskiego (zwana w nawiązaniu do poprzedniego właściciela Aleksandra Roszkowskiego „U Roszka”) znajdująca się u zbiegu ul. Piotrkowskiej i Pasażu Meyera (ob.

Bensman był też osobą współodpowiedzialną za wystawienie opery Bizeta *Carmen* w lutym 1916 roku, która, jak donosiła w anonsach miejscowa prasa, była tworzona [...] *Przy współudziale warszawskich sił operowych z p. Drzewieckim w roli Don Josuego*. W inscenizacji brały też udział L. Gable-równa i Tracewska oraz *wybitniejsze siły miejscowe*⁵⁰. Przedstawienie wystawione w gmachu Teatru Wielkiego przy ul. Konstanytnowskiej (ob. Legionów) okazało się przedsięwzięciem niezbyt pomyślnym zarówno dla samego Bensmana, jak i artystów-amatorów obsadzonych przez niego w partiach wymagających większych umiejętności scenicznych. Po premierze zewsząd posypały się słowa krytyki. Najwięcej zastrzeżeń wysunięto pod adresem obsadzonego w jednej z ról, znanego łódzkiego dermatologa-wenerologa, a zarazem śpiewaka-amatora, dr. Lazara Prybulskiego⁵¹. Przy okazji krytyki niedostatków warsztatowych medyka, które w klasycznej operze zbyt silnie dały się odczuć, pojawiały się zarzuty pod adresem samego kapelmistrza i reżysera w jednej osobie. Ostrzejsze słowa krytyki po inscenizacji podały na łamach „Gazety Łódzkiej”:

[...] *Przemawiał również dr. Prybulski, zaznaczając, że pomimo usilnych starań nie zdołał zmarłej uratować, ponieważ zbyt silna dawka ŁOS odegrała niemałą rolę wprawnego grabarza i ukoła ostatecznie nieboszczkę do snu wiecznego marszem żałobnym na tematy Bizeta. Krąży pogłoska, że zmarła zapadła na tzw. morbus bensmani⁵² uważany w świecie muzycznym za nieuleczalny⁵³.*

Niefortunne przedsięwzięcie nie przekreśliło jednak niewątpliwych dokonań muzyka ani nie zachwiało poważniej jego reputacją artystyczną w mieście. Od listopada 1916 roku M. Bensman kierował sceną operetkową w Teatrze Polskim⁵⁴.

W listopadzie 1916 roku zorganizowano w Łodzi 25-lecie działalności artystycznej Bensmana. Uroczystość przygotowywana była z dużym rozma-

Moniuszki) była popularnym miejscem spotkań łódzkiego środowiska artystycznego. W lokalu sprzedawano też bilety na organizowane w mieście imprezy kulturalne. A. Stawiszyńska, *Cukiernie jako element życia codziennego łódzkich elit w czasie I wojny światowej*, „Vade Nobiscum” 2013, T. XI, s. 185–186.

⁵⁰ GŁ 25 I 1916, nr 24, s. 3.

⁵¹ Warto podkreślić, że dr. Prybulski posiadał doświadczenie sceniczne, występując chociażby podczas koncertów organizowanych przez Łódzką Orkiestrę Symfoniczną. Zwykle obserwatorzy łódzkiego życia kulturalnego podkreślali jego wrodzony talent i dobrze brzmiący głos. Należy jednak przypuszczać, że już wcześniej pojawiały się zarzuty, że śpiewak-amator nie był w stanie udźwignąć klasycznego operowego repertuaru. A. Stawiszyńska, *Łódzka Orkiestra Symfoniczna czasów Wielkiej Wojny w recenzjach Feliksa Halperna*, „Folia Litteraria Polonica” 2013, T. XX, s. 67.

⁵² Morbus bensmani – łac. choroba Bensmana; nawiązanie do osoby kapelmistrza Mateusza Bensmana.

⁵³ GŁ 25 II 1916, nr 55, s. 3.

⁵⁴ A. Pellowski, *Kultura muzyczna...*, s. 326.

chem⁵⁵. Swoją obecność zapowiedzieli artyści scen warszawskich: Gruszczyński, Barcewicz, Ryder i Maria Trapczyńska. Sławni goście mieli wykonywać utwory mistrza Bensmana. Koncert odbył się w Sali Koncertowej przy ul. Dzielnej 18 (ob. ul. Narutowicza)⁵⁶. Była to najprawdopodobniej ostatnia uroczystość z udziałem kompozytora, jaką zorganizowano w Łodzi⁵⁷.

Nie wiadomo dokładnie, kiedy muzyk opuścił Łódź. Kolejne lata życia spędził najprawdopodobniej w Warszawie, gdzie prowadził chór Hazomir⁵⁸. Na początku lat dwudziestych stworzył z Z. Zeligfeldem szereg pieśni⁵⁹. W pierwszych latach po zakończeniu wojny z powodzeniem koncertował też w różnych zakątkach Polski⁶⁰.

Omawiając życie Mateusza Bensmana, nie sposób nie wspomnieć o jego tragicznym końcu. Wiosną 1922 roku wyjechał do Stanów Zjednoczonych⁶¹, gdzie po raz pierwszy miał zaprezentować się tamtejszej publiczności. W podróży tej muzyk pokładał zapewne duże nadzieje. Z relacji znanego amerykańskiego pisarza pochodzenia żydowskiego, Konrada Bercovivi (1882–1961), można wywnioskować, że Bensman nie do końca rozumiał amerykańskie realia i fakt, że nie był za oceanem tak znany i ceniony, jak na Starym Kontynencie:

His "Palestine", a symphony with ballet, was performed forty times in one year. But here the great maestro was neglected, as Wagner had been neglected, as Mascagni had been driven to desperation. And he was sitting at my table and complaining bitterly. "And what have you done to come into contact with conductors?" I asked. "Have you written to them?" "I? I? Why should I do anything? They should know I am here. It's to their interest." Childlike, he sulked and pouted. "They should know. They should come to

⁵⁵ O pewnych kłopotach z organizacją imprezy może świadczyć jednak fakt, że jej termin został przesunięty o kilka dni, „Godzina Polski” (dalej: GP) 3 XI 1917, nr 302, s. 3.

⁵⁶ GP 4 XI 1916, nr 303, s. 5, 8.

⁵⁷ Warto też zauważyć, że żaden z miejscowych dzienników nie zamieścił recenzji koncertu, co może sugerować, że impreza ostatecznie się nie odbyła.

⁵⁸ http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Music/Communal_Organizations_and_Social_Movements [dostęp: 14.06.2014].

⁵⁹ http://www.worldcat.org/search?q=au%3ABensman%2C+Mattathias%2C&fq=&dblist=638-&start=31&q=next_page [dostęp: 14.06.2014].

⁶⁰ W numerze „Nowin Poniedziałkowych” z 1919 roku wydawanych w Przemysłu znajdujemy entuzjastyczną recenzję koncertu kompozytorskiego Bensmana, który: *nosił cechy prawdziwie oryginalnych produkcji artystycznych. Bensman to indywidualność niezwykła, przelamująca dotychczasowe normy w sposób zarówno stanowczy, jak i ujmujący* [...], „Nowiny Poniedziałkowe” 6 X 1919, nr 29, s. 4.

⁶¹ M. Bensman zapewne był już w USA wcześniej, o czym może świadczyć fakt odnotowania jego przybycia przez urząd na wyspie Ellis Island, gdzie znajdowało się główne centrum obsługujące emigrantów, głównie z Europy, w 1920 roku na pokładzie statku Argentina, płynącego z Triestu, <http://www.ellisland.org/shipping/FormatTripPass.asp?sship=Argentina&BN=P00027-3> [dostęp: 13.06.2014].

*look for me, no matter where I am. They should come here to look for me. I am the maestro. I am the creator; they are only the middlemen between the creator and the public." And so the great Bensman was waiting for Gatti Casazza, Bodanzky, or Damrosch in that little restaurant where he deepened the grooves I had made with my elbows on the table. And they did not come quickly enough [...]*⁶².

Podczas pobytu w USA M. Bensman miał w planach wystawienie m.in. opery *Palestyna*. Na początku wszelkie sprawy organizacyjne układały się dość pomyślnie, jednak na kilka dni przed koncertem, zaplanowanym w słynnej Carnegie Hall w Nowym Jorku, współorganizatorzy zażądali od muzyka sfinansowania całego przedsięwzięcia, pomimo innych wcześniejszych ustaleń. W dniu 6 kwietnia 1922 roku Bensman zmarł na nowojorskim Bronksie na atak serca, którego dostał najprawdopodobniej na skutek silnego stresu wywołanego przez nieuczciwych współorganizatorów koncertu⁶³.

Śmierć artysty odbiła się głośnym echem, zwłaszcza w środowisku amerykańskich Żydów. Wielbiciele talentu muzyka uczcili jego pamięć, organizując specjalny komitet Bensman Concert Asociation. W jego składzie znaleźli się znani działacze i dziennikarze żydowscy: William Edkin („The Day”), Leon Gottlieb („The Forward”) i Michael Aronson („The Jewish Daily News”). Zorganizowali koncert wspomnieniowy ku czci Bensmana, w którym udział wzięli kantor Rosenblatt, Herschmann, a także Synagogual Choral Allichen. Okolicznościową mowę wygłosił m.in. Henry Lefkowitz⁶⁴. W latach późniejszych działała też kolejna organizacja upamiętniająca muzyka, tj. Matteo Bensman Memorial Foundation⁶⁵.

Brak źródeł czy też szerszych opracowań uniemożliwia dokładniejsze omówienie życia i działalności Mateusza Bensmana. Wobec opisanego powyżej „epizodu amerykańskiego” w biografii artysty można domniemywać, że był osobą o znacznych aspiracjach i podczas pobytu w Łodzi zapewne nie mógł zrealizować wszystkich swoich zamierzeń. Na podstawie zgromadzonych informacji trudno ocenić, na ile satysfakcjonowała go możliwość pracy w Łodzi, chociażby ze względu na fakt, że nie dane mu było angażować się tutaj w tworzenie czy propagowanie tak bliskiej mu muzyki żydowskiej. Większość przedsięwzięć na gruncie łódzkim związana była głównie z muzyką klasyczną. Podobnie trudno określić, czy artysta posiadający znaczne aspiracje mógł czuć się usatysfakcjonowany, współpracując na gruncie artystycznym głównie z amatorami, gdyż w Łodzi niewiele osób mogło poszczycić się gruntownym wykształceniem muzycznym (w mieście nie było konserwatorium muzycznego). Te pytania niewątpliwie pozostają bez odpowiedzi.

⁶² K. Bercovici, *Around the Word in New York*, New York 1924, s. 82.

⁶³ „Canadian Jewish Review” 9 IV 1922, s. 5.

⁶⁴ NYT 9 IV 1922, s. 4.

⁶⁵ „The Journal News” 8 V 1926, s. 9.

Podobnie niewiele wiemy o jego usposobieniu. Omawiając postać muzyka, warto jednak podkreślić, że Mateusz Bensman obdarzony był zapewne poczuciem humoru, o czym może świadczyć popularna w swoim czasie następująca anegdotka:

Do kompozytora Mateusza Bensmana przyprowadzono kilkuletniego skrzypka, uważanego za „cudowne dziecko”. Wysłuchawszy odegranej sonaty, Bensman oświadczył rodzicom:

- *Wasz syn gra jak F. Liszt.*
- *Ależ Liszt nie był skrzypkiem.*
- *Pani syn również nim nie jest...*⁶⁶.

Abstract

Matthew Bensman and his artistic activity in Lodz at the beginning of the twentieth century

Discussing the history of the Lodz musical culture in the early twentieth century we can not forget about the figure of Matthew, Bensmana. Composer and conductor of Jewish origin has undoubtedly affected the improvement of the quality of musical life Polish Manchester, where he was one of the initiators of, among others, Wheels Opera is a respected educator. Musician engaged in various kinds of cultural undertakings, remains despite extremely interesting biography rich in major artistic achievements, like studying in Milan, winning prestigious awards Verdi or trying to issue an opera at Carnegie Hall in New York, due to a lack of resources or a forgotten figure studies. Discussing the activities of Matthew Bensmana in Lodz is also worth mentioning the popularity he had gained on Polish land, as the creator and promoter of Jewish music.

Key words: Mateusz Bensman, music culture of Lodz

Słowa kluczowe: Mateusz Bensman, kultura muzyczna Łodzi

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Łodzi, Akta miasta Łodzi, Wydział Statystyczny, sygn. 23.578.

Prasa

- „Canadian Jewish Review”
- „Gazeta Łódzka”
- „Gazeta Wieczorna”

⁶⁶ <http://www.treco.pl/inspiracje/anegdoty-szczegoly/id/6276> [dostęp: 13.06.2014].

„Godzina Polski”
„Goniec Częstochowski”
„New York Times”
„Nowiny Poniedziałkowe”
„Rozwój”
„The Journal News”

Czasopisma

„Echo Muzyczne, Teatralne i Artystyczne”
„Folia Litteraria Polonica”
„Kronika miasta Łodzi”
„Muzyka Polska”
„Niemcy – Austria – Szwajcaria”
„Ruch Muzyczny”
„The Shekel”
„Vade Nobiscum”
„Zeszyty Wiejskie”

Opracowania

75 lat esperanta w Łodzi, red. T. Szewera, Łódź 1983.
90 lat Filharmonii Łódzkiej, red. K. Juszyńska, Łódź 2006.
Bercovici K., *Around the Word in New York*, New York 1924.
Bolanowska H., *Kalendarium 75-lecia esperanta w Łodzi*, [w:] *75 lat esperanta w Łodzi*, red. T. Szewera, Łódź 1983.
Busiakiewicz B., *Jubileusz Łódzkiej Filharmonii 1915–1961*, „Ruch Muzyczny” 1966, nr 3.
Cieślak L., *Kultura muzyczna Łodzi wielonarodowej XIX–XX wieku*, [w:] *Polacy, Niemcy, Żydzi. Sąsiedzi dalecy i bliscy*, red. P. Samuś, Łódź 1996.
Dyrygenci polscy i obcy w Polsce działający w XIX i XX wieku, red. W.T. Błaszczyk, Kraków 1964.
Dyzbardis S., *20 lat sceny operowej w Łodzi*, Łódź 1974.
Filarecka B., *Życie kulturalne Przemysła w okresie II Rzeczypospolitej*, Przemysł 1997.
Fuks M., *Muzyka ocalona. Judaica polskie*, Warszawa 1989.
Fuks M., *Żydowski teatr muzyczny*, [w:] *Teatr żydowski w Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Warszawa 18–21 października 1993 roku, red. A. Kuligowska-Korzeniowska i M. Leyko, Warszawa 1994.
Gierszewska B., *Czasopiśmiennictwo filmowe w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 1995.
Hass L., *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1939. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999.
Hertz P., *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, T. V, Warszawa 1959.
Hopkins-McDonald A., *The American Annual. An encyclopedia of Current Events*, New York 1923.
Karolak M., *Alfeed Strauch – I dyrektor Łódzkiej Orkiestry Symfonicznej*, [w:] *90 lat Filharmonii Łódzkiej*, red. K. Juszyńska, Łódź 2006.
Kempa A., Szukalak M., *Żydzi dawnej Łodzi. Słownik biograficzny Żydów łódzkich oraz z Łodzią związanych*, Tom I, Łódź 2001.
Kuligowska A., Leyko M., Kowalska M., Kołducka E., *Kronika teatru łódzkiego 1888–1988*, [w:] *Sto lat stałej sceny polskiej w Łodzi 1888–1988*, red. A. Kuligowska, Łódź 1993.
Łódź. Dzieje miasta. Do 1918 roku, T. 1, red. J. Rosin, Łódź 1980.
Pellowski A., *Kultura muzyczna Łodzi do roku 1918*, Łódź 1994.
Pellowski A., *Muzyka*, [w:] *Łódź. Dzieje miasta. Do 1918 roku*, T. 1, red. J. Rosin, Łódź 1980.
Polacy, Niemcy, Żydzi. Sąsiedzi dalecy i bliscy, red. P. Samuś, Łódź 1996.
Pollack K., *Ze wspomnień starego dziennikarza warszawskiego*, Warszawa 1961.
Polski słownik judaistyczny, T. 2, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, Warszawa 2003.
Schuman E., *Piotrkow*, „The Shekel” 2006, no. 3, Vol. XXXIX.
Starzewski F., *Gustaw Roguski*, „Muzyka Polska” 1936, z. 1.
Stawiszyńska A., *Bitwa Łódzka okiem łodzianina i literata. Aus unvergesslichen Tagen. Tagebuchaufzeichnungen Heinricha Zimmermanns*, „Niemcy – Austria – Szwajcaria” 2012, T. V.
Stawiszyńska A., *Cukiernie jako element życia codziennego łódzkich elit w czasie I wojny światowej*, „Vade Nobiscum” 2013, T. XI.

- Stawiszyńska A., *Działalność medyczna, artystyczna i społeczna Lazara Prybulskiego*, „Kronika miasta Łodzi” 2014, nr 3.
- Stawiszyńska A., *Kim była Lidia Gablerówna?*, „Kronika miasta Łodzi” 2015, nr 1–2.
- Stawiszyńska A., *Łódzka Orkiestra Symfoniczna czasów Wielkiej Wojny w recenzjach Feliksa Halperna*, „Folia Litteraria Polonica” 2013, T. XX.
- Stawiszyńska A., *Wiejska okolica Łodzi czasów Wielkiej wojny w publicystyce Theodora Abla i Heinricha Zimmermanna*, „Zeszyty Wiejskie” 2013, T. XVIII.
- Sto lat stałej sceny polskiej w Łodzi 1888–1988*, red. A. Kuligowska, Łódź 1993.
- Teatr żydowski w Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej*, Warszawa 18–21 października 1993 roku, red. A. Kuligowska-Korzeniowska i M. Leyko, Warszawa 1994.
- Waldorff J., *Diabły i anioły*, Kraków 1994.

Strony internetowe

- <http://composers-classical-music.com/b/BensmanMatteo.htm>
- <http://www.ellisland.org/shipping/FormatTripPass.asp?sship=Argen-tina&BN=P00027-3>
- http://www.internetculturale.it/opencms/ricercaExpansion.jsp?q=&se-archType=avanzato&channel_creator=Bensman%2C+Matteo+%3-Csec.19.-20.%3E&channel_contributor=Bensman%2C+Matteo+%3-Csec.19.-20.%3E&opCha_contributor=OR&opCha_creator=OR
- http://operadata.stanford.edu/?f%5BcomposerSort_facet%5D%5B%5D=-Bensman%2C+Matteo&f%5Bgenre_facet%5D%5B%5D=Oratorios&f%5Bregion_facet%5D%5B%5D=Lombardia&range%5Byear%5D%5Bbegin%5D=1900&range%5Byear%5D%5Bend%5D=19-24&range_end=1950&range_field=year&range_start=1680
- <http://www.treco.pl/inspiracje/anegdoty-szczegoly/id/6276>
- <http://quod.lib.umich.edu/m/oa/afj8069.0001.001?q1=Aliens+--+New-York++State&view=text&seq=97>
- http://www.worldcat.org/search?q=au%3ABensman%2C+Mattathias-%2C&fq=&dblist=638&start=31&qt=next_page
- http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Music/Communal_Organizations_and_Social_Movements